

International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies

International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies is a double-blind peer-reviewed, open-access journal published to reach excellence on the scope. It considers scholarly, research-based articles on all aspects of economics, finance and accounting. As an international congress aimed at facilitating the global exchange of education theory, contributions from different educational systems and cultures are encouraged. It aims to provide a forum for all researchers, educators, educational policy-makers and planners to exchange invaluable ideas and resources.

Majburiyatlar Tushunchasi Va Ularning Tasnifi: Xalqaro Standartlar Va Amaliy Yondashuvlar

Uzoqova Feruza Baraka qizi

Toshkent Davlat Agrar Universiteti “Buxgalteriya hisobi, audit va tahlil” kafedrasida assistenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada buxgalteriya hisobida muhim tushuncha bo‘lgan majburiyatlar mohiyati, ularning tasnifi, baholash tamoyillari va e’tirof etish mezonlari yoritilgan. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va O‘zbekiston Respublikasining buxgalteriya hisobi bo‘yicha milliy standartlariga tayanilgan holda, majburiyatlarning qisqa va uzoq muddatli turlari o‘rganilgan. Shuningdek, amaliy misollar orqali buxgalteriya amaliyotida majburiyatlarni hisobga olish va moliyaviy hisobotda aks ettirishning ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari majburiyatlar buxgalteriyasini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Majburiyat, buxgalteriya hisobi, xalqaro standartlar, moliyaviy hisobot, qisqa muddatli qarzlilar, uzoq muddatli majburiyatlar, IFRS, baholash.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatining barqarorligini ta’minlash, moliyaviy shaffoflikka erishish va investorlar ishonchini oshirishda majburiyatlar hisobi muhim o‘rin tutadi. Moliyaviy hisobotning asosiy elementlaridan biri bo‘lgan majburiyatlar to‘g‘risidagi aniq va haqqoniy ma’lumotlar, foydalanuvchilar uchun korxonaning moliyaviy holatini baholashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq, majburiyatlar deb, o‘tgan voqea natijasida vujudga kelgan, kelajakda iqtisodiy foyda chiqib ketishiga sabab bo‘luvchi sub’yekt majburiyatlari tushuniladi. O‘zbekiston amaliyotida ham bu mezonlar bosqichma-bosqich joriy qilinmoqda.

Moliyaviy hisobot elementlari orasida majburiyatlar alohida o‘rin egallaydi. Ular orqali korxonaning kreditorlar oldidagi hozirgi va kelajakdagi yuridik va iqtisodiy majburiyatlari aks ettiriladi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) doirasida “majburiyat” — bu o‘tgan hodisalar natijasida yuzaga kelgan va kelajakda iqtisodiy foyda chiqib ketishiga olib keluvchi hozirgi majburiyatdir.

Majburiyatlar iqtisodiy manfaatlar chiqib ketishiga olib keluvchi hozirgi majburiyatlar bo‘lib, ularning asosiy manbai buxgalteriya hisobida tan olingan operatsiyalar, shartnomalar yoki huquqiy majburiyatlardir. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining 37-son (IAS 37 – “Provisions, Contingent Liabilities and Contingent Assets”) ga ko‘ra, majburiyatlar uch toifaga bo‘linadi: aniqlangan majburiyatlar, ta’minot majburiyatlari (provisions) va shartli majburiyatlar (contingent liabilities).

Rossiyalik olim V.V. Kovalev ta'kidlashicha, "majburiyatlar tashkilotning tashqi muhit bilan tuzgan shartnomaviy va no-shartnomaviy munosabatlaridan kelib chiqadigan moliyaviy oqibatlarining iqtisodiy ifodasidir".

Amerikalik mutaxassis Charles T. Horngren majburiyatni "kompaniyaning o'z oldiga qo'ygan vaqtda bajarilishi lozim bo'lgan yuridik yoki axloqiy majburiyati" deb ta'riflaydi.

Majburiyat — bu faqat mavjud va isbotlanadigan yuridik yoki konstruktsiyaviy mas'uliyatni emas, balki korxonaning ijtimoiy majburiyatlarini ham qamrab oladi. Majburiyat majburiy to'lov bo'lishi shart emas, ba'zi hollarda xizmat ko'rsatish yoki tovar yetkazib berish majburiyatini o'z ichiga olishi mumkin (masalan, kelishuvlar asosida mijozlarga xizmat ko'rsatish majburiyatlari).

IFRS bo'yicha majburiyatlar quyidagi shartlar asosida moliyaviy hisobotda tan olinadi:

- ✓ Majburiyat ishonchli baholanishi mumkin bo'lsa;
- ✓ Iqtisodiy foyda chiqib ketish ehtimoli mavjud bo'lsa;
- ✓ O'tgan voqea sodir bo'lgan bo'lsa.

Majburiyatlarni baholashda quyidagi yondashuvlar qo'llaniladi:

- ✓ **Nominal baho** (yaqin muddatda to'lanadigan majburiyatlar uchun);
- ✓ **Diskontlangan baho** (uzoq muddatli majburiyatlar uchun);
- ✓ **Adolatli qiymat** (IFRS 13 doirasida, ayniqsa moliyaviy instrumentlar bo'yicha).

Majburiyatlar bir nechta belgilar asosida tasniflanadi. Quyida asosiy turlari va ularning tavsifi keltirilgan:

Odatda, bu majburiyatlar korxonaga faoliyati doirasida kelib chiqadi va bir yillik yoki qisqa muddatli operatsiyalar bilan bog'liq bo'ladi. O'zbekiston amaliyotida keng tarqalgan qisqa muddatli majburiyatlar:

- **Yetkazib beruvchilarga qarzlar** – sotib olingan tovarlar yoki xizmatlar uchun to'lov majburiyatlari;
- **Soliqlar bo'yicha qarzdorlik** – QQS, foyda solig'i, ijtimoiy to'lovlar;
- **Mehnatga haq to'lash majburiyatlari** – to'lanmagan ish haqi, kompensatsiyalar.

Uzoq muddatli majburiyatlar, odatda, moliyaviy resurslar jalb qilish, investitsion loyihalarni moliyalashtirish bilan bog'liq. Ular orasida:

- ✓ **Bank kreditlari** (bir yildan ortiq muddatli);
- ✓ **Obligatsiyalar orqali jalb qilingan mablag'lar**;
- ✓ **Ijara shartnomalaridan kelib chiqadigan majburiyatlar (IFRS 16 asosida)**;
- ✓ **Kafolat va pensiya to'lovlari bo'yicha majburiyatlar**.

IFRS 37 ga ko'ra, har qanday ehtimoliy yoki noma'lum holatlardan kelib chiqadigan majburiyatlar **shartli majburiyat** sifatida tasniflanadi. Ular:

- ✓ Hali sodir bo'lmagan, ammo sodir bo'lish ehtimoli mavjud vaziyatlarga bog'liq;
- ✓ Moliyaviy hisobotda **aks ettirilmaydi**, lekin **izohlarda** ko'rsatiladi.

Konstruktiv majburiyat esa qonuniy bo'lmagan, ammo korxonaning siyosati yoki amaliyotidan kelib chiqadigan, mijozlar tomonidan kutiladigan majburiyatdir.

Majburiyatlar hisobi faqat buxgalteriya registrlarida raqamlar bilan cheklanmaydi. Ular korxonaning moliyaviy barqarorligi va risk darajasini aniqlovchi muhim ko'rsatkichlar:

- ✓ Qarzdorlik koeffitsienti (Debt to Equity);

- ✓ Qisqa muddatli to'lov qobiliyati (Current Ratio);
- ✓ Foiz to'lash imkoniyati (Interest Coverage Ratio).

Bu ko'rsatkichlar asosida investorlar va kreditorlar korxonaning moliyaviy barqarorligini baholaydilar.

Majburiyatlarni tizimli tarzda tasniflash, birinchi navbatda, moliyaviy hisobotlarning aniq va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Bu nafaqat ichki audit va nazoratni yaxshilaydi, balki tashqi auditorlikni ham soddalashtiradi. Shu bilan birga, soliq va moliyaviy majburiyatlarning hisoblanishi ham aniq bo'lib, ularni soliq to'lovchilar va qarzar bo'yicha ma'lumotlar bilan taqqoslash imkonini beradi.

Majburiyatlar tasnifi, xususan, xalqaro standartlar (masalan, IFRS) asosida transformatsiya qilish jarayonlarini qulaylashtiradi. Moliyaviy hisobotlar, shu jumladan, o'zgarishlarni hisoblash va monitoring qilish, soliq hisobotlari va to'lovlarni aniq tarzda amalga oshirishda yordam beradi.

Moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlarga moslashtirishda soliq va boshqa majburiyatlarning hisoblanishi muhim o'rin tutadi. IFRS tizimi, ayniqsa, kompaniyalarning moliyaviy holatini jahon bozorida taqqoslanadigan qilib taqdim etishga yordam beradi. Shu bilan birga, ma'lum guruhlar bo'yicha majburiyatlarni tasniflash, hisob-kitoblarni soddalashtiradi va auditning samaradorligini oshiradi.

Moliyaviy hisobotlarda majburiyatlarni aniq va tizimli ravishda tasniflash, bu hisoblarni xalqaro standartlar asosida transformatsiya qilishni osonlashtiradi. Majburiyatlar tasnifining yanada aniq va samarali bo'lishi, korxonalarining moliyaviy holatini yaxshilashga yordam beradi. Shu bilan birga, bu metodologiya soliq, kredit va investitsion majburiyatlarni hisoblashda hamkorlikni kuchaytiradi va audit tizimining samaradorligini oshiradi. Moliyaviy hisobotlarda majburiyatlarni to'g'ri tasniflash korxonalar uchun yaxshilangan tahlil va boshqaruv imkoniyatlarini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. IAS 37 – Provisions, Contingent Liabilities and Contingent Assets.
2. IFRS 16 – Leases.
3. Horngren, C.T., Sundem, G.L., Elliott, J.A. *Introduction to Financial Accounting*. Pearson Education, 2014.
4. Kovalev V.V. *Finansoviy analiz: Uchebnik*. – M.: Finansi i statistika, 2015.
5. Kieso, D., Weygandt, J., Warfield, T. *Intermediate Accounting*, Wiley, 2020.
6. O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobi to'g'risidagi Qonuni, 2023-yilgi tahriri.
7. Abdulxayeva S.M. "Moliyaviy hisobotda majburiyatlar va ularning aks ettirilishining tahlili", *Hisob va audit* jurnali, 2023.